

A DmUsp5 dezubikvitiláz fiziológiai funkciójának meghatározása *Drosophila melanogaster*ben

Doktori értekezés tézisei

Kovács Levente

Témavezető:

Dr. Deák Péter, tanszékvezető, egyetemi docens

SZTE TTIK Biológia Doktori Iskola

SZTE TTIK Genetikai Tanszék

MTA SZBK Biokémiai Intézet

Szeged

2015

1. Bevezetés

Az ubikvitiláció során egy enzimeszköz ubikvitin molekulákat helyez a célfehérjékre. Ez a poszttranszlációs kovalens módosítás a szubsztrátfehérje lebontásához vezet, enzimek aktivitását befolyásolja, vagy fehérje-fehérje kölcsönhatások kialakulását segíti. A folyamat jelentőségét mutatja, hogy több sejten belüli mechanizmus is szigorúan szabályozott az ubikvitiláció által. Ilyen folyamatok például a transzkripció szabályozása a hisztonok ubikvitilációján keresztül, az irányított fehérjelebontás, a sejtosztódás és a programozott sejthalál, vagy apoptózis szabályozása.

Több más fehérjemódosítási folyamathoz hasonlóan az ubikvitilációnak is van ellentétes irányba ható párja, a dezubikvitiláció. Ezt a folyamatot a proteázok osztályába tartozó dezubikvitiláló enzimek, vagy DUB-ok katalizálják. A DUB-ok eltávolíthatják a degradatív poliubikvitin láncokat a szubsztrátfehérjéről, így a lebontás ellen hatva növelik a fehérjék féléletidejét. A DUB-ok egy csoportja részt vesz a proteaszómális fehérjelebontás után visszamaradó poliubikvitin láncok szabad monomerekké hasításában, tehát nélkülözhetetlenek az ubikvitinek újrahasznosításához. Továbbá a DUB-ok funkciója elengedhetetlen az ubikvitinek bioszintéziséhez. Az új ubikvitinek riboszómális alegységekhez fuzionáltnak vagy poliubikvitin fúziókként keletkeznek, amelyeket a DUB-ok szabdalnak szabad ubikvitin monomerekké. Annak ellenére, hogy biokémiai szempontból DUB-

ok élesztőben és humán sejtvonalakban jól ismertek, konkrét fiziológiai folyamatokban játszott szerepük soksejtűekben kevésbé tisztázott. Nem teljesen tisztázott, hogy a DUB-ok hogyan vesznek részt olyan ubiquitin-függő folyamatok szabályozásában, mint például az apoptózis.

2. Célkitűzések

Munkánk célja a dezubikvitiláló enzimek azonosítása és jellemzése egy soksejtű intakt modellorganizmusban, a *Drosophila melanogaster*-ben. A gének szisztematikus csendesítésével vizsgáltuk a DUB-ok szerepét a *Drosophila* egyedfejlődésében. Továbbá funkcionális szűrésekkel azonosítottuk azokat a DUB-okat, amelyeknek szerepe lehet olyan ubikvitin-függő folyamatokban, mint például az apoptózis. Ezeket a célokat az alábbi lépéseken keresztül valósítottuk meg:

1. Feltételezhetően dezubikvitiláló enzimeket kódoló gének azonosítása *Drosophila*-ban bioinformatikai módszerekkel.
2. Az így azonosított *Drosophila* DUB-ok előzetes jellemzése transzgénikus RNS interferencia és mutáns vonalak segítségével.
3. A DUB-ok szűrése az apoptózisban játszott potenciális szerepükre.
4. A különösen érdekes apoptotikus fenotípust mutató gén(ek) részletesebb funkcionális vizsgálata:
  - allélsorok előállítás;
  - az apoptózis vizsgálata mikroszkópos és immun-hisztokémiai technikákkal;
  - apoptotikus gének expressziójának vizsgálata;
  - funkcionális homológia vizsgálata;
  - az ubikvitin háztartás vizsgálata.

3. Alkalmazott módszerek

1. Adatbázisok, szekvencia-összehasonlító és predikációs programok kezelése (NCBI, EBI, UniProt, FlyBase, InterPro Scan).
2. *Drosophila* transzgénikus RNS interferencia és P elem inszerciós mutánsok vizsgálata.
3. Szemikvantitatív, reverz transzkripcióhoz kapcsolt PCR (RT-PCR) és kvantitatív valós idejű PCR (qPCR).
4. Deléciós mutánsok előállítása P elem remobilizációval.
5. Western blot analízis.
6. Rekombináns DNS technikák.
7. Transzgénikus túltermelő *Drosophila* vonalak előállítása.
8. Alapvető élesztős technikák (élesztő növesztése szelektív táptalajon, transzformálás).
9. Lárvális szövetek citológiai és immunhisztokémiai vizsgálata.
10. Transzláció-gátlószer (cikloheximid) alkalmazása etetési tesztben.

4. Eredmények

1. Bioinformatikai módszerekkel azonosítottuk dezubikvitaláló enzimeket a *Drosophila*-ban. Ehhez ismert élesztő és humán DUB-ok aminosav szekvenciáit használtuk fel. A *Drosophila* ortológok azonosítását megkönnyítette, hogy a konzervált katalitikus doméneken kívül egyes DUB-ok más funkcionális doméneket is tartalmaznak. A bioinformatikai elemzés során 58 ismert humán és 21 ismert élesztő DUB szekvenciája alapján 45 potenciális *Drosophila* dezubikvitaláló enzimet azonosítottunk. Úgy véljük, hogy a DUB-ok szerkezetéről rendelkezésre álló mai ismereteink alapján az összes *Drosophila* DUB-ot azonosítottuk.
2. A *Drosophila* DUB gének azonosítását azok részleges genetikai jellemzése követte. Ehhez a munkához 87 transzgénikus RNS interferencia és 45 P elem illetve deléciós mutánszt szereztünk be törzsközpontokból, vagy állítottunk elő laborunkban. A géncsendesített és null mutáns állatok egyedfejlődését nyomon követve megállapítottuk, hogy a dezubikvitaláló enzimek közül 27 létfontosságú, hiányukban az állatok elpusztulnak, vagy sterilek lesznek.
3. A *Drosophila* DUB-okra genetikai szűrést végeztünk annak megállapítására, hogy mely DUB-oknak lehet szerepe az apoptózis szabályozásában. Ebből a célból, szemben indukált géncsendesítést követően vizsgáltuk a muslicák szemének

morfológiáját. Hét esetben tapasztaltunk különböző mértékű csökevényes elváltozást a szem morfológiájában. Egy esetben enyhe, egy esetben közepes és öt esetben drasztikus, szemhiányos fenotípust kaptunk. Ezek a fenotípusok arra utalnak, hogy az adott DUB-ok hiánya apoptózishoz vezet. Az egyik apoptotikus fenotípust mutató gént alaposabb vizsgálatnak vetettük alá.

4. A *CG12082* gén részletes genetikai analíziséhez két deléziós mutánst állítottunk elő P elem remobilizációval. Mindkét mutáció a gén funkcióját teljes mértékben gátolta és késői lárvaletalitást okozott. A vad típusú *CG12082* szekvencia mérsékelt túltermeltetése menekítette a mutánsok letális fenotípusát, igazolva, hogy valóban ennek a génnek a hiánya vezet az állatok lárvakori pusztulásához.
5. Élesztő, *Drosophila* és humán DUB-ok aminosav sorrendjeinek összehasonlításával megállapítottuk, hogy a *CG12082* gén az élesztő Ubp14 és a humán USP5 fehérjék *Drosophila* ortológját kódolja. Szekvencia összehasonlításon túlmenően heterológ menekítési kísérletet végeztünk a funkcionális homológia megállapítására. Azt tapasztaltuk, hogy a *CG12082* szekvencia képes menekíteni az élesztő *usp14Δ* mutáns kanavanin érzékeny fenotípusát, amely a strukturális hasonlóságon túl a funkcionális homológiát is igazolta. Ismert, hogy a humán USP5 is menekíti ezt az élesztő mutánst, ami a fehérje evolúciós konzerváltságát

bizonyítja. Ezeknek az eredményeknek az ismeretében a vizsgált gént és termékét DmUsp5-nek neveztük.

6. Kimutattuk, hogy a DmUsp5 mutánsokban felhalmozódnak a szabad poliubikvitin láncok és szubsztráthoz kötött poliubikvitinek. Irodalmi adatok hasonló fenotípust írnak le az élesztő és humán ortológok esetében is. Ez a fenotípus arra utal, hogy a DmUsp5-nek az ubikvitinek újrahasznosításában van szerepe. A poliubikvitinek akkumulációjával párhuzamosan a szabad monoubikvitinek mennyiségének csökkenését mértük. Ennek az lehet a magyarázata, hogy az ubikvitin monomerek konjugált formában lekötvé maradnak és így a szabad ubikvitin készlet kimerül, pótlásuk DmUsp5 hiányában lassú, vagy gátlódik.
7. Részletesen vizsgáltuk a *DmUsp5* deléciós mutánsok apoptotikus fenotípusát. A mutáns lárvák agyából készült orceinnel festett mikroszkópi preparátumokon a kis, lekerekített, pyknotikus sejtek számának közel ötszörös megemelkedését tapasztaltuk. Ezek a sejtek az apoptotikus sejteknek feleltethetőek meg. A mutánsokban zajló nagymértékű sejthalált akridin-narancs festéssel és aktivált kaszpáz-3 elleni immunfestéssel is igazoltuk. Génexpressziós vizsgálatokkal megállapítottuk, hogy a mutánsokban nagymértékben megemelkedik a *p53*, a *rpr* és a *hid* proapoptotikus regulátorok expressziója. A proapoptotikus regulátorgének terméke

kölcsönhat a DIAP1-el. A DIAP1 a fő apoptózis inhibitor *Drosophilában*, és normális körülmények között kordában tartja a kaszpázokat, így gátolja az apoptózist. Citotoxikus stressz hatására a proapoptotikus regulátorok túlexpresszálódnak, kötődnek a DIAP1-hez, gátolják a funkcióját. A DIAP1 gátlása a kaszpázok felszabadulásához vezet, és beindítja az apoptózist. A propapoptotikus regulátorgén az aktiválódása a *DmUsp5* mutásokban arra utal, hogy a DIAP1 apoptózist gátló fehérje inaktiválódik. A DIAP1 inaktiválására közvetve utal az is, hogy a *DmUsp5* mutásokban transzgénikusan túltermeltetett DIAP1 részlegesen menekítette a mutások letális és apoptotikus fenotípusát. A DIAP1 egy E3 ubikvitin-ligáz és a hibás működése a *DmUsp5* hiányában fellépő ubikvitin stresszel magyarázható.

8. Élesztőben ismert, hogy az ubikvitin-készlet kimerülése ubikvitin stresszhez vezet, amelyre egy másik DUB gén, az Usp14 megemelkedett expressziója jellemző. Munkánk során szekvencia hasonlóság alapján azonosítottuk az Usp14 *Drosophila* ortológját és DmUsp14-nek neveztük. Génexpressziós vizsgálattal megállapítottuk, hogy a *DmUsp14* expressziója nagymértékben megemelkedik a *DmUsp5* hiányában. Ezzel először szolgáltatunk bizonyítékot arra, hogy az ubikvitin stressz soksejtes szervezetekben is előfordul és a *DmUsp5* hiánya ennek a folyamatnak az aktiválásához vezet.

9. Élesztő vizsgálatokból ismert, hogy a monoubikvitin készlet kimerülése különösen érzékennyé teszi a sejteket különböző vegyületekkel, például a transláció gátló szerekkel szemben. Kimutattuk, hogy *DmUsp5* esetében, már a gén egyik kópiájának hiánya is jelentősen érzékennyé teszi a muslicákat cikloheximiddel szemben. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy az *DmUsp5* nélkülözhetetlen az ubikvitin homeosztázis fenntartásában, funkciójának kiesése ubikvitin hiányhoz vezet. A proteaszóma alegységek expressziójának megemelkedését is kimutattuk, amely az ubikvitin háztartás felborulásából fakadó proteaszóma stresszválaszt jelzi.

5. Összefoglalás

Eredményeinket összefoglalva elmondhatjuk, hogy 45 DUB gént azonosítottuk *Drosophilában*, amelyeknek több mint fele nélkülözhetetlen az állatok egyedfejlődéséhez. A létfontosságú gének közül hétnek a hiánya vezet abnormálisan magas apoptózishoz. Ezek közül az egyik az evolúciósan konzerválódott *DmUsp5*, amely az ubikvitinek újrahaznosítása révén nélkülözhetetlen a sejt szabad ubikvitin készletének a fenntartásához. Hiányában a sejt ubikvitin egyensúlya felborul és jelentős mértékű ubikvitin stressz lép fel. A sejt monoubikvitin készlete normál körülmények között is limitált, ezért a különböző ubikvitilációval szabályozott folyamatok versengenek érte. A korlátozott mennyiségű szabad ubikvitin az, ami a szabályozott fehérjelebontást összekapcsolja az egyedfejlődéssel és az apoptózissal, azáltal hogy ezeket az ubikvitilációval szigorúan szabályozott folyamatokat egymástól kölcsönösen függővé teszi. A *DmUsp5* funkcióvesztéses mutánsokban tapasztalt pleiotróp hatások összessége arra utal, hogy az apoptotikus folyamatok indukciója az ubikvitin-egyensúly felborulásának következménye.

6. Közlemények

A dolgozat alapjául szolgáló közlemény:

Kovacs L, Nagy O, Pal M, Udvardy A, Popescu O, Deak P
Role of the Deubiquitylating Enzyme DmUsp5 in Coupling Ubiquitin Equilibrium to Development and Apoptosis in *Drosophila melanogaster*.

PLOS ONE 10:(3) Paper e0120875. (2015)

IF: 3.534

MTMT azonosítószám: 2871663

Egyébb közlemény:

Lipinszki Z, Kovacs L, Deak P, Udvardy A

Ubiquitylation of *Drosophila* p54/Rpn10/S5a Regulates Its Interaction with the UBA-UBL Polyubiquitin Receptors
BIOCHEMISTRY 51:(12) pp. 2461-2470. (2012)

IF: 3.377

MTMT azonosítószám: 2015348

A dolgozat témájával kapcsolatos szóbeli előadások:

- Molekuláris Élettudományi Konferencia, Eger, 2015. március 27-29.
- Magyar Biokémiai Egyesület 2014. évi Vándorgyűlése, Debrecen, 2014. augusztus 24-27.
- Szegedi Biológus Doktorandusz Konferencia 2014, Szeged, 2014. május 19-20.
- 23rd European *Drosophila* Research Conference, Barcelona, 2013. október 16-19.
- 13th FEBS Young Scientists Forum, Szentpétervár, 2013. július 3-5.

- MTA SZBK Straub-Napok, Szeged, 2012. május 23-24.
- International Training Course 2nd Alumni Conference, "Multidisciplinary Approaches to Biological Problems", Szeged, 2011. szeptember 1-3.
- IX. Magyar Genetikai Kongresszus és XVI. Sejt- és Fejlődésbiológiai Napok, Siófok, 2011. március 25-27.

A dolgozat témájával kapcsolatos poszter bemutatók:

- Federation of European Biochemical Societies Congress (FEBS) 2013 "Mechanisms in Biology", Szentpétervár, 2013. július 6-11.
- MTA SZBK, Straub-Napok, Szeged, 2013. május 29-30.
- Molekuláris Élettudományi Konferencia, Siófok, 2013. április 5-7.
- FEBS3+ Meeting, "From molecules to life and back", Opatija, 2012. június 13-16.
- Magyar Biokémiai Társaság Éves Vándorgyűlése, Pécs, 2011. augusztus 28- szeptember 3.
- Ubiquitin-Like Molecules in Disease Meeting, Cambridge, 2011. június 27.
- FEBS Advanced Lecture Course, Trends in Genetics: Genomic Instability and Pathways of Response, Jereván, 2011. február 20-26.

Társszerzői nyilatkozat

Alulírott **dr. Nagy Olga, dr. Pál Margit, dr. Udvardy Andor, dr. Octavian Popescu, dr. Deák Péter** nyilatkozok arról, hogy a *Kovács et al. Role of the Deubiquitylating Enzyme DmUsp5 in Coupling Ubiquitin Equilibrium to Development and Apoptosis in Drosophila melanogaster (2015)* közleményünkben, illetve *A DmUsp5 dezubikvitiláz fiziológiai funkciójának meghatározása Drosophila melanogasterben* című doktori értekezésében közölt eredményekben a jelölt, **Kovács Levente** szerepe meghatározó fontosságú. Hozzájárulok, hogy a közleményünkben foglalt eredményeket a jelölt felhasználja Szegedi Tudományegyetem TTIK Biológia Doktori Iskola keretében a doktori fokozat eléréseért benyújtott dolgozatában, és egyúttal kijelentem, hogy ezeket az eredményeket nem használtam fel tudományos fokozat megszerzésekor, és ezt a jövőben sem teszem.

jelölt, Kovács Levente

Dr. Octavian Popescu
külföldön tartózkodik

.....

Dr. Nagy Olga
külföldön tartózkodik

Dr. Deák Péter

.....

Dr. Pál Margit

.....

Dr. Udvardy Andor

.....

Témavezetői nyilatkozat

Alulírott, dr. Deák Péter Kovács Levente PhD munkájának témavezetőjeként igazolom, hogy a jelölt tézisei az általa végzett munka eredményeit tükrözi és PhD értekezéséhez felhasznált közlemény (*Kovács és mtsai, Role of the Deubiquitylating Enzyme DmUsp5 in Coupling Ubiquitin Equilibrium to Development and Apoptosis in Drosophila melanogaster, 2015*) létrehozásához jelentős mértékben hozzájárult.

Dr. Deák Péter

.....